

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ BAĞLAMINDA NAHÇIVAN BÖLGESİ KÜLTÜREL YAŐAMINA BİR BAKIŐ

Erdem AKIN*

ÖZ

Seyahatnameler; İbn-i Batuta, Marko Polo gibi ilk örneklerinden bu yana, kültür araştırmaları için her zaman temel kaynak niteliğinde olmuşlardır. nc isimlerde olduğu gibi Türk seyyahlık geleneğinin zirvesindeki isim Evliya elebi de eserinde birçok konuya değinmiş, değindiği konularda zengin bilgiler aktarmıştır. Gezdiği yörelerin günlük hayatını, kültürel yaşamını coğrafi ve siyasi özelliklerini bazen abartılı bazen efsanevi, kendine has üslubuyla okuyucuya sunmuştur. Evliya elebi on ciltten oluşan eserinin ikinci cildinde Nahçıvan yöresi kültürel yaşamı ile ilgili oldukça ayrıntılı bir tablo çizmiştir. Seyyahın oluşturduğu eser, yöre insanıyla ilgili derin gözlemleri barındırdığı için bir sözlü tarih veya sosyal tarih çalışması kapsamına alınabilir. Eser; yörenin dil ve lehçe özellikleri, söz varlığı, hoşlama ve uğurlama gibi kalıp sözleri barındırması açısından sözlü unsurlar; halkın ruhsal-fiziksel özellikleri, mutfak kültürü, ekonomik faaliyetleri barındırması açısından maddi unsurlar aracılığıyla kültür okumaları yapmaya oldukça uygundur. Tüm bu nitelikler sebebiyle, Evliya elebi'nin seyahatmesi Nahçıvan tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmada, Evliya elebi'nin seyahatnamesinden hareketle "Eğlence Kültürü", "Misafirlik ve Hediyeleşme Kültürü", "Mutfak Kültürü", "Halkın Ruhsal-Fiziksel zellikleri" ve Giyim Kuşamı", "Ekonomik Faaliyetler", "Bölge Dili ve Söz Varlığı" ve "Halk İnançları" konuları açısından Nahçıvan bölgesinin kültürel yaşamı üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılması amalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, Nahçıvan, Kültür, Folklor

ABSTRACT

Travel books, Ibn-i Batuta and Marco Polo have always been the primary source for cultural research since their first examples. Evliya elebi, who is at the top of the tradition of Turkish travelling, has touched many topics in his work, and he has provided rich information on the topics he has mentioned. He presented daily life, cultural life, geographical and political characteristics of places he wandered to his readers in his own style.

* Arş. Gr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Siirt, ORCID: 0000-0002-8833-3410, erdemakin19@gmail.com.

Evliya Çelebi laid a very lively picture of the cultural life of the Nakhchivan region on the second volume of his work consisting of ten volumes. The work created by Evliya Çelebi can be taken under the scope of an oral history or social history study since it contains deep observations about the local people. The work is well suited to doing cultural readings because it has features such as language and dialect characteristics of the region, vocabulary, formal discourses, mental-physical characteristics of the people, culinary culture, and economic activities. Because of all these features, Evliya Çelebi's travel book has great importance in terms of Nakhchivan history. For this reason, it is aimed to determine and evaluate the cultural life of the Nakhchivan region in accordance with the travel book of Evliya Çelebi. For this reason it is aimed to determine and evaluate the cultural life of the Nakhchivan region in terms of "Entertainment Culture", "Hospitality and Gift Culture", "Culinary Culture", "Folk's Mental and Physical Characteristics and Clothing", "Economical Activities", "Language and Vocabulary of the Region", "Folk Beliefs" from Evliya Çelebi's travel book.

Keywords: Evliya Çelebi, Seyahatname, Nakhchivan, Culture, Folklore

17. yüzyıl büyük seyyahlarından Evliya Çelebi, "Şefa'at ya Rasulallah" diyeceği yerde "Seyahat ya Rasulallah" demesiyle elli bir yıllık bir süreci de başlatmış olur (Kuzu, 2015: 28). On cilde yayılmış olan seyahatnamesinde birçok konuya değinir, değindiği konularda örnekler sunarak zengin bilgiler aktarır. Gezdiği yörelerin günlük hayatını, kültürel yaşamını coğrafi ve siyasi özelliklerini bazen abartılı bazen efsanevi kendine has üslubuyla okuyucuya sunar.

Halkbilimi, her ne kadar 18. yüzyılda kurulmuş, yeni bir disiplin olarak görülse de esasında ilk eserleri, henüz yazının icat edilmediği karanlık devirlerde duvarlara çizilen mağara resimleridir. Herodot'un derlemelerinden sonra halkbilimi araştırmalarında yani maddi ve manevi kültür araştırmalarında temel kaynak olarak görülen eserler, İbn-i Batuta, Marko Polo gibi seyyahların gezi notları olmuştur.

Nahçıvan bölgesi kültürel yaşamını Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden hareketle tespit ve değerlendirmesini amaçladığımız bu çalışmada Üçdal Neşriyat'tan çıkmış olan Mümin Çevik'in hazırlamış olduğu "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" adlı on ciltlik eser temel alınmıştır. Evliya Çelebi'nin Nahçıvan bölgesine düzenlemiş olduğu gezi seyahatnamesinin ikinci cildinde yer almaktadır.

Evliya Çelebi Aras Nehri'nden başlayarak sırasıyla Yaylacık köyü (Avnik Kalesi), Baruthane köyü (Suşık Kalesi), Döşükaba Kenti, Çaplagorte Konağı, Karşı Kalesi, Kendmasir köyü, Kendereh Han, Üç Kilise Konağı, Zengi Nehri Konağı, Sedreki Kasabası, Karabağ Şehri, Nahçıvan Kalesi, Alıncak Van Kalesi yerleşim yerlerini ziyaret etmiştir. Seyyah, Nahçıvan sahraları ve nahiyelerinde yer alan Alıncak Van Kalesi'ni gezmiş fakat Seran ve Susi Mervan Kalelerini görememiştir. Bunların dışında Evliya Çelebi Üç Kilise

Konağı ile Zengi Nehri Konağı arasında Nahçıvan sınırında, Solan Dağı eteğinde bir kasabaya gelir fakat rahatsız olduğu için istediği gibi gezemez. Kasabanın adı hakkında bilgi yoktur. Sonuç olarak Evliya Çelebi, Nahçıvan bölgesinde on dört farklı yerleşim yerini ziyaret eder. Bir tanesinin adını belirtmez. Nahçıvan kırsalındaki iki kaleyi göremez.

Çalışmada, yukarı saydığımız yerleşim yerlerindeki kültürel yaşam; eğlence kültürü, misafirlik ve hediyeleşme kültürü, mutfak kültürü, halkın ruhsal-fiziksel özellikleri ve giyim kuşamı, ekonomik faaliyetler, bölge dili ve söz varlığı, halk inançları başlıkları altında incelenecek, tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

I. Eğlence Kültürü

Nahçıvan yöresi halkının eğlenceye düşkün oldukları, muhabbet meclisi, dost meclisi, aşık meclisi gibi adlandırmalarla şiirli, müzikli toplantılar yaptıkları eserin çeşitli bölümlerinde geçmektedir. Yöredeki ehl-i keyf insanların oluşturdukları bu kültürü eğlence kültürü olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Evliya Çelebi, Nahçıvan sınırındaki Kendereh Han'a ulaştığında kasabadan iki Acem delikanlısı gelip hizmet ederler. Seyyah, Kendereh kasabasında karşılaştığı musiki hakkında şu yorumu yapar: "Güzel şarkı söylüyorlardı. Horosanî makamında okudukları vakit adama can bağışlardı" (c. 2 / s. 855).

Evliya Çelebi Sedreki kasabasına vardığında kasabanın ılıcaları hakkında bilgiler verir. "Üç ılıcada da ona on boyutlarında havuz bulunmaktadır" (c. 2 / s. 858). Sedreki halkının günlük yaşamında ve eğlence hayatında bu havuzların önemli yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Nahçıvan halkı ile ilgili yapılan önemli tespitlerden birisi de halkının zevk ve eğlence ehli olmasıdır. Evliya Çelebi tanık olduğu eğlence meclisini şu sözlerle aktarır: "Nahçıvan hanı bizi karşılamaya geldi. Elçi ile beni bir bağa götürdü. Muhabbet mektuplarını bağda okudu. Bütün ayan ve büyükler de hazırды. Bir saz ve söz meclisi oldu. Hüseyin Baykaraları kıskandırdı. Meğer değeri yüksek han, sohbeti seven bir can imiş" (c. 2 / s. 862). Bir diğer aşık meclisi Sedreki kasabasında kurulmuştur. Sedreki İlıcası'nın halkının güzel tatlı sesi olduğundan âşıkça maniler okurlar (c. 2 / s. 858).

II. Misafirlik ve Hediyeleşme Kültürü

Misafirlik kültürünü, "misafir ağırlama kültürü" olarak da adlandırabiliriz. Misafirin karşılanması ile başlayan süreç, misafirin ağırlanması, ikramlarda bulunması ile devam ettirilir ve en sonunda misafirin uğurlanmasıyla sonlandırılır. Evliya Çelebi ziyaret ettiği yerleşim yerlerinde bazen "Tanrı misafiri" olarak bazen "Osmanlı" kimliği altında ağırlanır. Bu misafirlik kültürünün çokça hürmet gösterme ve bol cömertlik gösterme şeklinde iki karakteristik özelliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Seyahatnamede, Karşı Kalesi yöresinden zengin bir hoşlama örneği aktarılır: "Hey kurban! Tü hayr mukaddem. Yüz basa basa, göz basa basa sefa geldiniz" (c. 2 / s. 854). Yine kaleağasının bu karşılama öncesi yapmış olduğu hazırlık dikkate değerdir:

“Hemen Şahin Dizçöklen Ağası, başındaki tacı çeşit çeşit otlarla süsleyip, yanımıza geldi” (c. 2 / s. 854).

Evliya Çelebi ve elçisi Çaplogorte Konağına geldiklerinde Suşık Kalesi’nde ağırlandılar. “Bize ‘Safa geldiniz’ makamında yedi selam topu atıp, yiyecek ve içecekten beyleri birçok hediyeler getirdi” (c. 2 / s. 853). Beyleri, bu Tanrı misafirlerini yedirip içirir, ziyafetler sunar ve hediyelerle uğurlar. Evliya Çelebi Nahçıvan sınırındaki Kendereh Han’a ulaştığında yol gösterici gelip çok ikramda bulunur (c. 2 / s. 854, 855).

Seyahatnamede bir kültürel unsur olarak hediyeleşme, hemen hemen her ziyaret sonrası dikkat çeker. “Karşı Kalesi ziyaretinde neferlerinin başı bizimle birlik olan elçilere hediyeler getirince, kaleden yetmiş seksen pare top attırıp şenlik ettirdi” (c. 2 / s. 854). Karşı Kalesi ziyaretinden sonra kale beyi; Evliya Çelebi’ye, elçisine ve Alacaatlı Hasan Ağa’ya vaşak postları hediye eder. Kale beyinin hediyeleri bununla da kalmaz. Evliya Çelebi çadırına geçtiğinde arkasından hediye olarak elli kadar koyun, bin kadar beyaz ekmek, yedi sekiz katır yükü meyve sele şerbetleri gönderir (c. 2 / s. 855). Tıpkı Karşı Kalesi beyinin hediyelerle uğurlaması gibi Nahçıvan hanı da Alacaatlı Hasan Ağa’ya ve Evliya Çelebi’ye birer hil’at ile bir at ihsan eder (c. 2 / s. 862). “Darüttirazlarda sanatkârane sırma işlemlerle, özellikle şerit halinde kenar yazılarıyla süslenmiş olan ve hükümdarın isim veya alametini (şiar) taşıyan kaftanlar tıraz hükümdar tarafından taltif amacıyla birine hediye edildiğinde hil’at adını alır” (Şeker 1994: 22). Dönem Osmanlısında, bir kişiyi ödüllendirmek için hediye olarak sırma işlemeli aşırı süslü bu kaftanlara sıkça başvurulmuştur. Bir diğer misafirperverlik ve hediyeleşme örneğini Evliya Çelebi şu şekilde aktarır: “Bu sahranın etrafında bulunan halk, ‘Osmanlı gelmiş!’ diye sevinerek hediyeler ve hesapsız içecekler getirdi, misafirperverlik gösterdi. Hizmetçilerimiz de yiyip içtiler” (c. 2 / s. 857-858).

III. Mutfak Kültürü

Evliya Çelebi ziyaret ettiği yerleşim yerlerindeki yiyecekleri, içecekleri, yemekleri, gıda maddelerini över ve özellikle meşhur olanlarını okuyucuya aktarır. Evliya Çelebi, Nahçıvan yöresinde ziyaret ettiği her kalede, şehirde güzel sofralarda ağırlanır. Seyyaha yiyecekler, içecekler ikram edilir.

“Osmanlı saray mutfağında 15. yüzyıldan itibaren İran’ın etkisiyle tüketimi ve sosyal itibari giderek artan bir yiyecek olan pirinç, uzun yıllar ayrıcalıklı bir kesimin yiyeceği olma konumunu korudu, etle sunulan pilav büyük ziyafetlerin gözde ikramı oldu” (Yerasimos, 2014: 139). Seyyah’ın konuk olduğu ayrıntılı olarak tasvir edilen ilk sofraya Karşı Kale’sindedir ve pirinç pilavı sofraya hâkimdir. “On bir çeşit pilavdan Avşek pilav, kükü pilav, muzaffer pilav, öd pilav, sele pilav, hoş pilav, Çilâr pilav, muanbeş pilav, sarımsaklı pilav, köse pilav, düzen pilav, düzen büryan sebze, nemekdan, mastaba çorbası ve güzel heriselerden yiyip içerek, can sohbetleri ettik” (c. 2 / s. 855). “Pirinç, en uzunundan en lezzetlisine farklı pek çok türünün değişik şekillerde kullanımıyla bir İran damgası taşımaktadır. Ortaçağın

sonlarına doğru ülkede buğdayın yerini alan pirinç, Doğu ve Güney Asya kökenli olsa da, onu bütün yönleri ile kullanıp geliştiren İranlılar olmuştur” (Közleme, 2012: 34). Sofradaki pilav çeşitlerine eşlik eden Mastaba çorbası bir çeşit yoğurtlu çorba iken, Herise (herse) ise kaynatılmış buğdayla yapılan bir çeşit lâpadır (Dankoff, 2004: 125, 171).

Evliya Çelebi'ye hediye olarak gönderilen yiyecekler de mutfak kültürünün zenginliğini göstermesi açısından önemlidir. Karşı Kalesi'nde Şahin Dizçöken Ağası, bin kadar beyaz ekmek, yedi sekiz katır yükü meyve, sele şerbetleri gönderir (c. 2 / s. 855). Aynı şekilde İran Şahı'na senede yüz deve yükü ordubari, meceleye Abbasi armutları kurusu, zerdali, kayısı, ayva, encas, kuru üzüm gibi meyvelerin gönderilmesi de yiyecek çeşitliliğini ve bolluğu gösterir.

Karşı Kalesi'nde kalemkâri ve destehan kumaşları sofra altlığı yapılmıştır (c. 2 / s. 854, 855). Kafkas halklarından Ahıska Türklerinde dasterhan, yer sofrasının altına serilen özel bir bezdir (Akın: 2017: 57). Dasterhan sofra bezinin Çelebi'nin “dünyaca ünlü” olarak adlandırdığı Nahçıvan basmalarından destehan kumaşı olması muhtemeldir. Halının üzerine serilen sofra altlıkları temizliği sağlaması açısından bir mutfak araç gereci olarak işlevseldir. İşlemeli, kaliteli kumaştan, pahalı örtülerden yapılmış yaygılar, sofra altlıkları ise konuğa olan hürmeti göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

Karabağ, yiyecek ve içeceklerinin çokluğu ile tanınan bir şehirdir. Bölgede ünlü olan yiyecek, içecekleri Evliya Çelebi aktarıırken meyve ağırlıklı olduğu dikkat çeker: “Yirmi altı çeşit sulu armudu vardır. Melce, Abbasi, Ordubari denilen armutları yiyenin tadı damağında kalır. Lâal renkli gül-narları olur. Revan pirinci pilavı, herisesi lezzetli olur” (c. 2 / s. 859). “Yiyecek ve içeceklerin seçkinlerinden on cins sulu lâal renkli üzümleri, şarabı, abşesi, on sekiz cins tatlı ve sulu narı meşhurdur. Hele, adam kellesi kadar büyük olan ayvası pek meşhurdur” (c. 2 / s. 865). “Nahçıvan kalesi bostanlarında ise suluca kavun ve karpuzu olur” (c. 2 / s. 861).

Bölge dilinden örneklerin sunulduğu bölümde, mutfak kültürü ve mutfak araç gereçleri kapsamında şu sözcükler sunulmuştur: Yoğurt, bal, ekmeğe aş, sirkeli aş, mastık sakızı, kara sakız, bulamaç, bademli helva, umaç aş, helva kazanı, çanak, bardak, desti.

IV. Halkın Ruhsal-Fiziksel Özellikleri ve Giyim Kuşamı

Bir bölge halkının ruhsal ve fiziksel özellikleri yöredeki hâkim kültürü etkiler. Bu özelliklerin okunabileceği en önemli alan sözlü ve yazılı kültür ortamı yani edebiyattır. Ruhsal-fiziksel nitelikler, Yazar ve şairlerin eserlerinde yaptıkları tasvirlerde kendini gösterir. Evliya Çelebi, Nahçıvan yöresi insanlarını şöyle tasvir eder: “Su ve havasının hoşluğundan, güzellerinin doğuştan sürmeli olan gazele benzeyen gözleri baktıkça âşıkların canına safa verir” (c. 2 / s. 855). Yöre halkının ruhsal ve fiziksel özellikleri bölge eğlence kültürünü de etkiler. Ruhsal dünyalarında şekillendirdikleri durum ve olayları gırtlak ve ağız yapılarının elverişli olması sebebiyle güzel bir şekilde

ifade edebilirler. Zengin sözlü kültür ortamında aşıkça maniler söylerler (c. 2 / s. 858). Yöre halkının ruhsal ve fiziksel özelliklerinin okunabileceği bir diğer alan dilin kullanımıdır. Seyyah; “Nahçıvan halkı zarif ve nazikçe konuşur” (c. 2 / s. 861) diyerek yörede dilin doğru kullanıldığına, konuşma dilinin yumuşaklığına ve inceliğine dikkat çeker.

Halkın fiziksel özelliklerini yani dış görünümünü tamamlayan diğer unsur giyim kuşamdır. Pertev Naili Boratav, “100 Soruda Türk Folkloru” adlı eserinde, giyim kuşam konusunu halk bilimi unsuru olarak sayar (1994: 5). Folklor unsurları kültürü oluşturan yapıtaşlarından olduğu için giyim kuşamı ayrıca ele almak gerekir. Elbiselerin yapıldığı kumaşlar, kıyafetlerin estetiği için önemli olduğundan kumaşlardan başlamak yerinde olacaktır. “Osmanlı döneminde kullanılan atlas, basma, çuha, dibâ, kemha, kutnu, palas, pamuk, serâser, savayı, sırma, tac ve kaba gibi kumaşlar halk şairlerinin şiirlerine yansıdığını görmekteyiz” (Özdemir, 2011: 250). Bu kumaşlardan bazıları erkek giyimi noktasında seyahatnameye de yansımıştır. “Nahçıvan erkekleri taç ve uzun sarık sararlar. Kalemkârî câme giyerler. Ayaklarına renki keçe çakşır, yeşil, kırmızı, narinci, turuncu pabuç giyerler” (c. 2 / s. 861). Seyyah, dünyaca ünlü Nahçıvan basmalarını da şu şekilde sıralar: “Kalemkârî, Behram Yuri, Destehan” (c. 2 / s. 861).

Takke, başın terini çekmek amacıyla başın üşümesini engellemek için başlık altına giyilen bezden veya ince kumaştan yapılan başlığın adıdır (Pakalın, 1993: 383). Yöre kadınlarında takkenin üzerinde bir çeşit başörtüsü olan tülbent bulunur. “Kadınları sivri sivri takke giyip, üzerine beyaz tülbent bürünür, ayaklarına renkli çizme giyerler. Güzelleri çeşit çeşit mavi kürkten İsfahânî giyip gönül alan mirza gibi salınarak yürür” (c. 2 / s. 861). Her ne kadar seyyahımız belirtmemiş olsa da kadın giyiminde bu denli renk ve çeşidin kullanılmış olması tülbentlerin de salt beyaz veya tek renk değil de nakışlı ve desenli olabileceği fikrine yöneltmektedir.

V. Ekonomik Faaliyetler

Nahçıvan bölgesindeki ekonomik faaliyetlerin çeşitlilik göstermesi aynı şekilde yaşam tarzının ve hâkim kültürün de çeşitlenmesine sebep olmuştur. Bölgede yürütülen ekonomik faaliyetleri; tarım, hayvancılık, hayvancılığa bağlı olarak dokumacılık ve ticaret ana başlıklarıyla sıralayabiliriz. Tarım ve hayvancılığın yaygın olduğu kasabalarda geniş aile tipine bağlı olarak kalabalık aileler, yoğun ikili ilişkiler hâkimken ticaretin baskın olduğu kasabalarda tarım toplumuna nispeten birey sayısı daha az olan aileler ve uzmanlaşma görülür. Bu ayrımın günümüz kent toplumu kadar bariz olmadığını söylemek gerekir.

Aras Nehri kıyısındaki Baruthane köyü, Suşık Kalesi toprağında verimli otlak yeşillikli bir köydür (s. 853). Baruthane köyündeki tarım kültürü ile ilgili önemli olan nokta, toprağında küherçile çıkmasıdır. Güherçile Güncel Türkçe Sözlük'te “Tarımda gübre, hekimlikte ilaç olarak kullanılan, barut vb. patlayıcı maddeler yapımına yarayan, beyaz renkte ve ince billurlar durumunda birleşik bir madde, potasyum nitrat (KNO₃)” şeklinde tanım-

lanmıştır (TDK, 2017). Küherçile maddesi çıkan toprağın hemen yakınında Baruthane adında bir köy olması yerleşim yerine, bu maddenin ad verdiğini düşündürmektedir. Yer adları, insanoğlunun araziye yakıştırarak ad koyma hususundaki zenginlik ve zevkinde bir göstergesidir (Yavuz vd. 2013: 2242). Bu sebeple küherçile maddesi, Baruthane köyündeki toprağı verimli kılmasının yanında toponomi bilimi açısından da önem arz etmektedir.

Karşı Kalesi'nde yürütülen ekonomik faaliyetle ilgili olarak tarım yapılacak arazilerin olmadığı seyahatnamede şu şekilde belirtilir: "Lâkin bağ, bahçesi yok" (c. 2 / s. 854). Geniş bağ bahçeler olmamasına rağmen iklimi verimli olduğu için pirinç çok olur. Buna karşın Nahçıvan bölgesinde Üçler Kilisesi yöresi sayısız bağ ve bahçesi olan bir yerdir. Kendmasir köyü de bağlı-bahçeli, iyi suyu olan, yaylalarından çay geçen sulu tarıma oldukça uygun bir yerleşim yeridir (c. 2 / s. 864). Sedreki Ilıcası Nahçıvan toprağında bağlı-bahçeli bir kasabadır. Bağlı-bahçeli olarak tarif edilen bu kentlerde sulu tarımın yapıldığı söylenebilir (c. 2 / s. 858). Aynı şekilde, Nahçıvan ile Karabağ şehri arasında Kesik Kümbet Konağı yine bölge iklimi ve coğrafyasının uygunluğu sebebiyle "bağlı bahçeli" olan bir kasabadır (c. 2 / s. 864). Yine, Kesik Kümbet Konağı ile Karabağ şehri arasındaki kasabaların yeşillikler içerisinde olduğu vurgulanır (c. 2 / s. 864). Nahçıvan sahrasından üç konak aşağı uzaklıkta olan Kerkone kasabasında halk, ekonomik faaliyet olarak dokumacılık yapar. "Kerkone kasabasının sahrasında güzel ve çok pamuk yetiştiği için halkın işleri hep bez dokumaktır" (c. 2 / s. 866).

Bölgede Karşı Kalesi'nin toprak yapısı ve iklimi dışında diğer bütün yerleşmelerin fiziksel şartları bağ ve bahçecilik tarımının yapılmasına uygundur. Karşı Kalesi'nde ise bağ, bahçeler yerine pirinç tarımına bağlı olarak geniş çeltik tarlalarının varlığı yorumu yapılabilir. Seyyah, "hakikî dördüncü iklim ve on sekizinci enlem ortasında olup, havası orta şiddettedir" diyerek Nahçıvan'da ekim-dikim faaliyetleri için iklim şartlarının uygunluğundan bahseder. Meyve ağaçlarının azlığını ise bağ ve bahçesinin az olmasına bağlar (c. 2 / s. 861). Meyveciliğin gelişmemiş olmasına rağmen tahıl, bol ve meşhurdur. "Arpası pek kuvvetli ve çoktur. Buğdayı meşhurdur. Bir ata kara arpasının dört okkası yetişir" (c. 2 / s. 861). Nahçıvan'ın yedi çeşit pamuğunun (Zağı, Mallaı, Zağferani, Lâli, Has ve Beyaz) meşhur olmasına bağlı olarak dokumacılık sektörünün de gelişmiş olduğu yorumu yapılabilir.

Tarım, hayvancılık, dokumacılık gibi ekonomik faaliyetlerin yanı sıra özellikle Nahçıvan'da ticaret çok gelişmiştir. Evliya Çelebi'nin vurguladığı üzere Nahçıvan'da Şah çarşısında büyük hocalar ve eli açık tüccarlar vardır. Her biri Karun hazinesine sahip, itibarlı zengin tüccarlardır (c. 2 / s. 862). Her ne kadar Evliya Çelebi'nin abartılı anlatımı, Nahçıvan tüccarlarının Karun kadar zengin olması ifadesiyle kendini gösterse de halkın eğlenceye düşkünlüğü, Nahçıvan hanının elinin bol olması, hanın babasının da kerem sahibi bir han olduğunun vurgulanması, Nahçıvan'daki ticaret hacminin büyüklüğü ve refah düzeyi hakkında ipucu vermektedir.

VI. Bölge Dili ve Söz Varlığı

Bir milletin geleneği, göreneği, töresi kısaca bütün sosyal normları dil ile iç içe geçmiş halde kültürü oluşturur. Maddi ve manevi bütün kültür unsurları dil üzerinde yükselir. Kültür gelecek kuşaklara dil aracılığıyla aktarılır. Kültür ve dil girift yapı oluşturarak etkileşimli bir şekilde değişir ve gelişirler. Nahçıvan bölgesi kültürel yaşamının takibini yapabilmek için söz varlığı, lehçe gibi dilsel unsurları ayrıca ele almak gerekir. “Evliya Çelebi’nin çağının lügat sahibi dircisi Avusturyalı Meninski ile tanışmış onunla dil hususunda fikir teatisinde bulunmuş olması, kuvvetle muhtemeldir” (Cebeci, 2017: 122). Bu da seyyahımızın bölge dilinin özellikleri, lehçeleri, söz varlığı hakkında tespitler ve değerlendirmelerde bulunurken ne kadar donanımlı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Evliya Çelebi dilcilik alanına ilgisi ve tespitleri seyahatname boyunca fark edilir. Nahçıvan bölgesindeki diller ve lehçeler üzerine şu tespitleri yapar: Nahçıvan şehrinin Müslüman ve Müslüman olmayan halkı Dehkâni dilini konuşurlar. Buna karşın Evliya Çelebi, şairlerin ve sanatçıların incelik, zerafet ve nezaketle eski dil olan Pehlevî ve Moğol dilini tercih ettiklerini belirtir. Şehirlilerin bu şekilde konuştuğunu söyler. Genel olarak kullanılan diller ise Dehkâni, Dürrî, Farisi, Gazi ve Pehlevîdir (c. 2 / s. 862).

Evliya Çelebi, Nahçıvan kalesini anlattığı “Cihanın Nakşı Nahçıvan Kalesi” bölümünden sonra bölgede konuşulan dilin lehçelerini aktarır. Ayrıca bölge söz varlığından örnekler verir. Bölgede konuşulan dilin iki ayrı lehçesi olduğunu söyler. Bunlar: Moğol Terkme ve Gök Dolak kavimlerine ait lehçelerdir (c. 2 / s. 863).

Bu bölümde aktarılan kelime örnekleri; tarım ürünlerinden temizlik araç gereçlerine, giyim kuşamdan hayvancılık araç gereçlerine geniş bir alanda kültürel yaşamı yansıtmaktadır. Bölümde aktarılan söz varlığı şu kelimelerden oluşmaktadır: Ekmek, su, buğday, darı, süpürge, deve semeri, terki, özengi, yular, kamçı, gömlek, çerçi. Bölümde yer verilen diğer kelimeler, mutfak kültürü ve mutfak araç gereçleri bağlamında olduğu için o bölümde sunulmuştur.

VII. Halk İnançları

Evliya Çelebi eserinde abartılı ve efsanevi anlatımıyla bölgede yaşayan halk inançlarını ve efsaneleri aktarır. Yazarın halk inançlarına, menkıbelere ve efsanelere duyduğu ilgi, seyahatnameyi 17. yüzyıl folkloru ve özellikle halk inançları konusunda temel kaynak haline getirmektedir (Bruinessen ve Boeschoten 2015: 37). Eserde Nahçıvan bölgesi ile ilgili üç efsane bildirilir. Efsanelerde inanç değeri olan her bir varlık, içerisinde bulunduğu kültür yapısının birikimine ve özelliğine göre olumlu veya olumsuz bir kimlik kazanır (Köktürk, 2012: 11). İlk olarak Nuşirevan yapısına Frengistan’dan kırk elli bin kişi gelir, Yörede bulunan deva olacak bitki ot ve ağaçları toplarlar. Büyük kazanlarda kaynattıktan sonra aralarında paylaşırlar. Bazıları orada tüketir bazıları ise sevap için geldikleri yerlere götürüp orada dağıtır-

lar. Halk hekimliği pratiği sayılabilecek işlemde yöre botaniği, olumlu kimlik kazanarak şifa dağıtıcı işlevi görür (c. 2 / s. 856).

“Halkbilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiğinde yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir” (Boratav 1994: 7). Yörede bulunan bitki ve otların kaynatıldıktan sonra deva olacağı inancını tamamlayan “yanmayan halı” inancı bu açıdan oldukça önemlidir. Söz konusu halı üzerinde yemekler pişirilerek dağıtılır. Ayrıca halı üzerinde Hz. İsa'nın doğmuş olduğuna inanılır. Hz. İsa'nın mucizelerinden olan ölüyü diriltmenin bu halı üzerinde gerçekleştiği inancı da hâkimdir (c. 2 / s. 856).

Halk inancı ile giyim kuşam kültürel unsurlarını bir araya getiren hadisede Evliya Çelebi, kendi kendini temizlediği düşünülen ve çeşitli rivayetler aktarılan seccadenin neyden yapıldığını açıklar: “Kıbrıs Adası'ndan çıkan bir taş, tokmak ile dövülüp iplik gibi eğirildiğinde bu ipten yapılan don, mendil, gömlek kıyafetler kirletildiği zaman ateşe atılır. Ateşten çıkarıldığı zaman ise temiz ve beyaz olur” (c. 2 / s. 857). Örneklerde de görüldüğü üzere Nahçıvan bölgesi, halk inançlarının zengin ve canlı olduğu bir yöre profilindedir.

Bu tespitlerin yanı sıra Evliya Çelebi, Nahçıvan kırsalında ve ilçelerinde başka sağlam kalelerin de olduğunu söyler. Alıncak Van Kalesi'ni görür fakat içerisini iyice gezemez. Bunun dışında Mervan-ı Hımar'ın yaptırdığı Susi Mervan kalesini ve Seran kalesini bildirir.

Sonuç

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi yöre hakkında kültürel okumalar yapmak için temel kaynak niteliğinde bir başvuru kitabıdır. Eğlence kültürü, misafirlik kültürü, mutfak kültürü, giyim kuşam ve daha birçok konu hakkında gözlemlere dayalı bilgiler vermektedir. Çalışmaya bütüncül olarak baktığımızda en geniş bilgilerin ekonomik faaliyetler ve mutfak kültürü olarak aktarıldığını görmekteyiz. Evliya Çelebi bir bölgeye gittiğinde bölgenin coğrafik özellikleri, iklim şartları, toprak özellikleri ve buna bağlı olarak yöre halkının refah düzeyi, hakkında bilgiler verir. Bu etmenler bölge ekonomik faaliyetlerini üzerinde belirleyici rol oynar. Yapılan ekonomik faaliyete bağlı olarak üretim ve tüketim araçlarından, giyim kuşam, yeme-içme gibi geniş bir alan değişikliğe uğrar ve çeşitlilik gösterir. Geniş olarak ele alınan bir diğer alan mutfak kültürüdür ki Evliya Çelebi bir bölgeye uğradığı zaman ilk olarak bölgede meşhur olan yemek, meyve ve içecekleri aktarır.

Sonuç olarak eser, Nahçıvan bölgesinin dil ve lehçe özellikleri, söz varlığı, hoşlama ve uğurlama gibi kalıp sözleri barındırması açısından sözlü unsurlar; halkın ruhsal-fiziksel özellikleri, mutfak kültürü, ekonomik faaliyetleri barındırması açısından maddi unsurlar aracılığıyla kültür okumaları yapmaya oldukça uygundur.

KAYNAKLAR

- AKIN Erdem (2017). "‘Ahıska Sürgünü Menemşe’ Adlı Romanda Halkbilimi Unsurları", *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu (11-13 Mayıs/May 2017)*, Cilt: I, Erzincan, s.49-60.
- BORATAV Pertev N. (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BRUÏNESSEN van Martin – Hendrik Boeschoten (2015). *Evliya Çelebi Diyarbakir’de*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- CEBECİ Dilaver (2017). *Evliya Çelebi ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- DANKOFF Robert (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*. (Çev. Semih TEZCAN), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, II*. (Çev. Mümin ÇEVİK), : İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- KÖKTÜRK Hakan (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki Halkbilimi Unsurları*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- KÖZLEME Olgun (2012). *Türk Mutfak Kültürü ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- KUZU Ali (2015). *Evliya Çelebi Dünyayı Gezen Seyyah*. İstanbul: Parola Yayınları.
- PAKALIN Mehmet Z. (1993). *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*. C. III, İstanbul: MEB Yayınları.
- ŞEKER Mehmet (1994). "Hil’at", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2017). *Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim: 15.05.2017 http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.592d6e16965900.72555080
- YAVUZ Serdar - Mustafa Şenel (2013). "Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü" *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer*, s. 2239-2254.
- YERASİMOS Marianna (2014). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yemek Kültürü Yorumlar ve Sistemantik Dizin*. İstanbul: Kitap Yayınevi.